

«նե, կարծեմ տե՛ղն է: Մարդուս կենացը համար ցորենը ի՛նչ կարեւորութիւն ունի նե, «գրականութիւնն ու գիտութիւնները այսօր և միշտ՝ անկէ առկի կարեւորութիւն ունենալով, և «նիմախուան ատենն ատոնց յառաջացուցիչ միջոցներէն մէկն ալ տպագրութիւնն ըլլալով, ըսել է որ ասոր յառաջադիմութեանը միտք հոգնեցունողը բոլոր մարդկանց օգտին աշխատած պիտի ըլլայ: Մեզի կը մնայ ծաղկեալ ազգաց ըրածներէն օրինակ առնել և մեր ազգային տպագրութիւնը առաջ տանելու ջանալ: . . . Մենք նախնեաց զիր ըսելով երէ Ս. Մեսրոպի հնարած երկարագիրը պիտի խմանանք, նիմախուան գործածած յիկեալ երկարագիրինն անգամ բունէն ըրագմապատիկ նեռացած ըլլալը մէկ դի, բոլորագիր ըսածնիս ալ ա՛յնչափ այլալից է որ, «Մեսրոպեան նշանագիր ըսելու տպացոյց՝ միայն բոլորագիր կարդալիս մնացած է: . . . Ս. «Մեսրոպ նեղ ատենին մեջ՝ քաշած ստառապանքներովը ազգին կարօտութիւնը լեցնելու ջանքով, դիւրին կամ դժուար գրուելիք զիր մը հանելու փոք տարաւ, վասն զի այն ժամանակի «կարիքնիս զիր մը ունենալ էր, քան թէ զզի մը դիւրաւ գրուիլը: . . . Գիրին ձեւը շնորհքեցու ատեն չկար: . . . Եւ անա վերջին դարերուն՝ բոլորագիրը հաննցին երկարագիրէն, և բոլորագրէն ալ հօտը զիրը: . . . Տպագրութիւնը մեր մէջը հաստատելու ատենն ալ, իրրե տըպագրութեան յարմար՝ բոլորագիրը ընտրվեցաւ: . . . Մենք նիմայ ո՛չ նախնեաց նշանագրերը պահամարնելով, ո՛չ ալ երախտաւոր գտիչներուն տագիտ ղնելով՝ համարձակել ենք այս փոփոխութիւնս ընելու, . . . դժուարութիւնները վերցնելով ազգին բանասերներուն ծառայութիւն մը ընելու փափաքով»:

* * * Զուգոր Զեշմէ խանի իր տպարանին վերակացու կը կարգէ եղբայրը՝ Մարտիրոս, և անոր օգնական կու տայ Զարֆճեան Գրիգորը (յետոյ քրոջը ամուսին). իսկ ինք կ'սկսի չարաչար դատիլ՝ քա՛ղիզներն ամբողջացունելու համար: Այդ աշխատութիւնը կը տեսէ բաւական տարիներ, վասն զի բուրքերէնն ունի աջէն ու ձախէն կցուող տառերու և կետադրութեանց ըրագմազան ձևեր: Պակած գիրերուն հայրերն ու մայրերն ալ նեղօգնեալ շինելով՝ Միսենախանեան իր սեփական տպարանին մէջ «Քիսպէի իրիգատի» ձեռագիր տետրակը կը շարէ ու կը տպէ: Գործը կը մատուցուի Կայսեր՝ Եեսարի Զատէ Մարաֆա Իզգէր անուն սինչորի մը կողմէ որ չամչեար՝ զայն իրը իր ձեռակերտը հաւատացունելու բոլորին, և որ իսկոյն կը կարգուի վերատեսուչ Արքունի Տպարանի 12500 դրշ. ամսականով . . . : Այս մարդն ա՛յնքան կուրացած է իր յաջակութեամբ որ, անգուգական արուեստագետը պահ մը տարապարտուց բանտարկել՛ իսկ տուած է, անոր արդար ընդվզումները սպառնայեօք յաղբահարած, և, նեղինակի արժանիք, իրաւունք ու փառք բրտօրէն կորցած: — 1844ին, Միսենախանեանի գեղարուեստական կիրք ձաշակին ու կարողութեանը կը վստահուի նորէն՝ ըրքադրամի (գայիմէ) տպագրութիւնը: Յիշենք այս առիթ թէ մայրաքաղաքիս մէջ առաջին անգամ ըրքադրամ տպագրողը եղած է Գագանճեան Ռափայէլ անունով հայ մը: Անոր շինածին — որ գուր կը գեղարուեստական նրապոյրէ — կեղծերը ելած չլլալուն՝ Միսենախանեան փողերանոց կանչուելով կը տըպագրէ 5000 դրշ.նոց բուրքեր, յետոյ 1000նոց, 500նոց, 250նոց «Ֆայրգլը» կոչուած գայիմէներէն, որոնք շրջարեւութեան հանուած էին՝ Տերութեան դրամագլուխն առնելունցու դիտաւորութեամբ: Գարձեալ, ինք է եղած տպագրող՝ զանազան ժամանակներու մեջ՝ այս և ուրիշ տեսակ ըրքադրամներ, որոնցմէ յիշատակելի են 1857ի վերջերը նրապարակ հանուած 1000 և 100 ոսկինոց Թահվիլաքը մուսթրագէները: — Օր. Մատի Միսենախանեան իրը յիշատակ իր մեծանուն հօրմէն՝ պահած ունի ալպօմ մը որ կը պարունակէ այդ բոլոր ըրքադրամներէն մէյմէկ նմոյշ, նաև հօրմէն յօրինուած բոլոր հայերէն ու քրքերէն տառերուն ցուցակները:

* * * Համբաւը սկսած էր զարկ ստանալ առաւել քան երբեք: Գործերը կը տեղային անվերջ, տպարանը կը ձոխանար օրէ օր՝ յատկապէս Ամերիկայէն բերուած տպագրական 3 հատ նորանոր երկարեալ, 5 հատ ալ վիմատիպ մամուլներով: Հրագրարակին տիրող ինք էր գրէրէ. «Հայաստանէն, ուրիշ բերքերէ և օրացոյցներէ զատ՝ կը տպէր պատրիարքարանի գործեր, դասագիրքեր և եկեղ. մատենաներ, զանոնք գաւառ ու Կովկաս արտածելով: Հայ տպարան գտնուած տեղերու (ինչպէս Իզմիր, Թիֆլիզ են.) ձուլածոյ տառեր կը ծախէր ու կ'ստանձնէր տպագրութիւնը մաքսային տոմսերու և տոմարներու՝ շնորհիւ ձեգայիլեան Մկրտիչ ամիրայի: — Արագատիպ քանի մը մամուլ եւս կ'ապսպրէ Բարիզ, և 9 Յուլիս 1856ին Ղապարիոյ Ս. Լուսաւորիչ ժամին դեմը՝ քարաշէն տպարանի մը շինութեան կը ձեռնարկէ, տպագրական կարգ մը գնումներու համար կրկին Ֆռանաս դրկելով Մաշտիքուս ու Մկրտիչ իր գրօտասեր եղ-